

ENKELE REIS INDONESIË

Hilde Janssen

ENKELE REIS INDONESIË

Vier Amsterdamse vrouwen
in hun nieuwe vaderland

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van het Fonds
Bijzondere Journalistieke Projecten, www.fondsbjp.nl.

**FONDS ^{Bijzondere}
JOURNALISTIEKE PROJECTEN**

© 2015 Hilde Janssen

© 2015 Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Alle rechten voorbehouden

Ontwerp omslag Paul Pollmann

Omslagbeeld Antara Foto Archief Jakarta, foto IPPHOS 1947

Auteursfoto Jan Banning

Ontwerp binnenwerk Yulia Knol

Kaart Java Marcel Groenen

NUR 686

ISBN 978 90 468 1579 3

www.nieuwamsterdam.nl/enkelereisindonesie

www.hildejanssen.nl

www.enkelereisindonesie.nl

Op de website www.enkelereisindonesie.nl kunt u meer foto's en
achtergrondinformatie vinden. Mocht u andere Nederlandse vrouwen
kennen die in december 1946 met de *Weltevreden* naar Indonesië
reisden dan kunt u ook reageren via deze website.

INHOUD

Vooraf – Jakarta 2010-2011 7

- 1 – Indonesië 1947 15
- 2 – De Hollandse tijd 35
- 3 – Vijandige landgenoten 57
- 4 – Een nieuw begin 99
- 5 – De Coup 1965 139
- 6 – Oost en West 171
- 7 – Wendingen 209
- 8 – Een nieuwe generatie 235

Epiloog – Jakarta 2010-2014 255

Dankwoord 267

Kaart Java 270

VOORAF

JAKARTA 2010-2011

‘*Londoh*, Hollander,’ riepen Javanen vroeger telkens wanneer ze de Nederlandse vrouwen zagen. Door hun lichte huidskleur konden ze nooit opgaan in de menigte, alle ogen waren meteen op hen gericht. Annie Kobus en haar zussen Betsy en Miny vielen extra op omdat ze boven iedereen uitstaken. Maar ook de kleinere Dolly trok de aandacht.

Begin twintig waren ze toen ze eind 1946 samen met hun Indonesische echtgenoten vanuit Amsterdam vertrokken, om een maand later in hun nieuwe vaderland aan wal te stappen. Jong en onbevangen reisden ze dwars door Java. Terwijl veel landgenoten het oorlogsgeweld in de archipel ontvluchtten en richting Nederland gingen, pakten Dolly en de zusjes Kobus juist hun koffers uit om in de onafhankelijke Republiek Indonesië een nieuw bestaan op te bouwen. Ruim 65 jaar later wonen ze er nog steeds, de vier Amsterdamse vrouwen met hun almaar uitdijende Indonesische familie, in de metropool die Jakarta nu is. Tegenwoordig worden ze zelden meer nageroepen. Ouderdom dwingt respect af. En bovendien: in de stad rondlopen of fietsen doen ze al lang niet meer. Maar ze zijn nog steeds een opvallende verschijning.

Ik heb de vrouwen pas onlangs leren kennen. Het was een gelukstreffer waarvan je alleen maar durft te dromen.

Eind 2010 kom ik via een Indonesische kennis in contact met de 85-jarige Dolly. Haar scherpe gelaatstreken en vooral haar rechte neus verraden haar blanke afkomst. Erg lang is ze niet,

maar met haar zelfbewuste blik en gedistingeerde voorkomen oogt ze bijna statig. Haar Amsterdamse tongval breekt het ijs. De reden voor mijn bezoek is een foto die ik een tijdje daarvoor op de herdenkingsexpositie '65 jaar Republiek Indonesië' heb gekocht. Ik wil meer weten over die twee jonge blonde vrouwen die nieuwsgierig uit de trein hangen om over de schouder van een soldaat het Javaanse landschap te bekijken. Dolly herkent de vrouwen meteen: het zijn de zusjes Kobus. 'Dit is mijn vriendin Annie, en dat is Miny met de ukelele in de hand.' Het is begin januari 1947, ze staan op het punt om de grens tussen het Nederlands territorium en het Republikeinse gebied over te gaan. Dolly weet het nog precies. Zij zat ook in die trein, net als Betsy, de oudste van de drie zusjes Kobus. 'Gila, jullie zijn gek,' reageerden de mensen op het perron verbaasd. De blanke treinpassagiers die zij de afgelopen maanden de grens hadden zien passeren, reisden allemaal de andere kant uit, richting Batavia, zoals de Nederlanders de hoofdstad Jakarta hardnekkig bleven noemen. Maar Dolly en de zussen niet. Zij gingen niet richting Nederlands grondgebied, ze reisden richting Republiek, recht tegen tegen de stroom in.

Wat vreemd, was ook mijn eerste gedachte toen ik op de expositie het onderschrift bij de foto las: 'Nederlandse vrouwen op weg naar de Republiek, 1947'. Waarom reisden die vrouwen nou juist in zo'n politiek turbulente tijd naar het voor Nederland vijandige gebied op Java? Op 17 augustus 1945 hadden de Indonesische nationalisten namelijk eenzijdig de onafhankelijkheid uitgeroepen. Nederland weigerde de Republiek te erkennen. De onderhandelingen dreigden vast te lopen. Elk moment kon de oorlog uitbreken: tienduizenden Nederlandse militairen stonden paraat om het Republikeinse territorium te heroveren. Zouden de vrouwen met hun Nederlandse uiterlijk niet in de problemen zijn gekomen, zo tussen de Indonesische onafhankelijkheidsstrijders in? En wie zijn die vrouwen eigenlijk? Waarom waren ze daar en wisten ze wel wat ze deden? Wat betekende hun keuze voor de Republiek voor hun verdere leven?

Die ene foto riep zo veel vragen op, dat ik besloot naar hen op zoek te gaan. Mijn nieuwsgierigheid was geprikkeld. Dat kwam niet alleen omdat de foto waarschijnlijk een beslissend moment in de persoonlijke geschiedenis van de vrouwen toonde, maar ook een keerpunt in de Nederlands-Indonesische relatie in beeld bracht. Het koloniale tijdperk naderde zijn einde, Nederland was niet langer een wereldmacht en Indonesië ging zijn eigen geschiedenis schrijven als een zelfstandige natie. Sinds mijn eerste verblijf in Indonesië, ruim vier decennia na de onafhankelijkheid, heb ik over die doorslaggevende periode veel gelezen. Maar dat er in die tijd Nederlandse vrouwen naar de Republiek gingen, ontdekte ik pas op de fototentoonstelling. Ze kozen voor de liefde en kregen de woelige geschiedenis van het land erbij, hoor ik van Dolly. Ze raakten van de ene oorlog in Nederland in de andere oorlog in Indonesië verzeild.

Als de vrouwen van tevoren hadden geweten wat hun allemaal te wachten zou staan in hun nieuwe vaderland, waren ze in december 1946 misschien niet op de boot gestapt. Dat Indonesië onrustige en moeilijke tijden doormaakte was hun toentertijd wel bekend. De Japanse bezetter had het land tijdens de Tweede Wereldoorlog meedogenloos beroofd en leeggezogen, de Nederlands-Europese bevolking opgesloten in kampen en op grote schaal krijgsgevangenen en dwangarbeiders ingezet om onder erbarmelijke omstandigheden spoorwegen, vliegvelden en wegen aan te leggen. De berichten over de wrede behandeling van zowel landgenoten als lokale bevolking hadden Nederland bereikt via kranten en persoonlijke correspondentie; vanaf eind 1945 arriveerde een gestage stroom van voormalige geïnterneerde Nederlanders en Indo-Europeanen in de havens van Amsterdam en Rotterdam. Ze waren niet alleen op de vlucht voor de armoede en honger die er na de oorlog heerste, maar ook voor het geweld van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Nederlandse dienstplichtigen namen hun plaats in en voeren oostwaarts om het koloniale gezag te helpen herstellen.

In de kranten en op de radio werd uitvoerig bericht over het getouwtrek om de macht. Ook onder de Indonesiërs in Nederland werd volop gediscussieerd en gespeculeerd over de onafhankelijkheid. De zusjes Kobus kwamen uit een rood nest, de communisten en socialisten steunden de onafhankelijkheid van Indonesië, en zij dus ook, zelfs nog voordat ze een relatie kregen met hun toekomstige Indonesische mannen. Dolly leerde haar man in de Tweede Wereldoorlog kennen en raakte via zijn netwerk vertrouwd met het Indonesische onafhankelijkheidsstreven. Het optimisme onder de Indonesiërs in Nederland over een naderende vrijheid was aanstekelijk. Zij klampten zich vast aan de belofte van koningin Wilhelmina die al in 1942 vanuit Londen een gelijkwaardiger relatie met de overzeese kolonie had aangekondigd. Iedereen zag de toekomst met vertrouwen tegemoet, niets leek onafhankelijkheid in de weg te staan.

Maar zover was het nog niet. In 1946 heerste in Indonesië chaos. Op Java en Sumatra waren verschillende nationalistische groepen actief. Het Nederlandse gezag gold alleen in de grote steden, die omringd waren door een bufferzone van soms maar tien, twintig kilometer. Grillige demarcatielijnen vormden de grens met het Republikeinse grondgebied; een frontlijn waar Nederland en Indonesië een guerrillaoorlog voerden. Toen de Nederlandse vrouwen op Java arriveerden, vielen ze midden in die strijd. De keuze voor hun Republikeinsgezinde Indonesische echtgenoten plaatste de vrouwen tijdens de onafhankelijkheidsoorlog tegenover hun landgenoten. De hoofdstad Jakarta was Nederlands gebied en voor hen verboden terrein.

Bij aankomst in de haven van Jakarta stond de trein dan ook al klaar om hen naar het Republikeinse grondgebied te brengen, met als eindstation Yogyakarta. Een half jaar later in Malang, in Oost-Java, zaten ze ineens midden in de vuurlinie toen Nederland een grootschalige militaire aanval inzette. Na een dagenlange strijd verdreven de Nederlanders de Republikeinse troepen en namen de stad in. De oorlog was daarmee niet beslecht,

maar de vrouwen moesten zich onderwerpen aan de Nederlandse bezettingsmacht. Het duurde nog ruim twee jaar voordat de strijdende partijen de soevereiniteitsoverdracht tekenden en de Nederlandse troepenmacht werd gerepatriëerd.

Na de soevereiniteitsoverdracht, eind 1949, volgden jaren van economische malaise, interne opstanden en een in de kiem gesmoorde oorlog om Nederlands-Nieuw-Guinea,* het laatste koloniale territorium. De politieke verdeeldheid in Indonesië mondde na een staatsgreep in 1965 uit in een bloedbad, waarbij naar schatting een half miljoen mensen werden vermoord en meer dan een miljoen mensen gevangen werden genomen. Er kwam een nieuwe president, Soeharto, die met hulp van een corrupte elite het land 32 jaar met ijzeren hand regeerde, tot de economische crisis in 1998 hem tot aftreden dwong. Indonesië stapte het nieuwe millennium binnen als een fragiele democratie.

De vier Nederlandse vrouwen zijn nu, 65 jaar later, stevig geworteld in Indonesië. Hun mannen zijn er begraven en hun eerste achterkleinkinderen gaan er naar de basisschool.

Dolly hoort bij de oude elite van Jakarta en heeft een druk sociaal leven. Zorgvuldig gekleed en gekapt stapt ze bijna elke dag in de auto om op weg te gaan naar een lunchafspraak, receptie, ziekenbezoek of begrafenis. Als voormalig nationaal bridgekampioen bridget ze nog steeds twee keer per week. En als het even kan gaat ze elke donderdag een paar uurtjes bij Annie op

* Plaatsen en gebieden worden in dit boek aangeduid met de naam die in de beschreven periode gebruikelijk was in Nederland en/of Indonesië. Nederlands-Nieuw-Guinea, het westelijke deel van het eiland Nieuw-Guinea, werd destijds door Indonesië Irian Barat/West-Irian genoemd en heet nu Papoea.

Bij de spelling van plaatsnamen volg ik de moderne Indonesische spelling, behalve daar waar de Nederlandse voorkeurspelling een andere schrijfwijze hanteert (bijvoorbeeld: Papoea). Bij eigennamen volg ik de voorkeurspelling van de persoon in kwestie (dj/d; oe/u) of de tijdgebonden spelling (Linggadjati-verdrag).

bezoek. Vroeger gingen ze samen op stap, maar sinds Annie een ontsteking heeft opgelopen aan haar kunstheup en ze niet meer kan lopen, is dat niet meer mogelijk. Annie spendeert de meeste tijd in haar ijzeren ziekenhuisbed in de voorkamer van haar huis, terwijl een paar meter verderop het verkeer voorbijraast. Aan haar bleke huid is te zien dat ze nauwelijks nog buiten komt. Rijk is ze niet, ook nooit geweest, maar haar felblauwe ogen glimmen van levenslust. Annie laat zich niet zomaar uit het lood slaan; ze is gewend om tegenslagen te incasseren.

‘Vroeger gingen we gewoon door. We waren jong en energiek,’ zegt Annie als ik haar vraag hoe het leven voor hen was tijdens de beginjaren in Indonesië. En dat geldt evenzo voor haar zussen Miny en Betsy, en voor Dolly. Geen van hen dacht er destijds over om naar Nederland terug te keren. Hoe ze zich er toentertijd doorheen geslagen hebben, weet Annie eigenlijk ook niet. ‘Maar we hadden elkaar.’ En die hechte band is gebleven. Ook al woonden ze soms in andere steden, verkeerden ze in verschillende sociale kringen en waren ze het politiek niet altijd met elkaar eens. Hun vriendschap heeft de moeilijke jaren overleefd. En als ik vraag: ‘Maar hoe dan? Wat is er allemaal gebeurd?’ krijg ik het verhaal van hun Indonesische leven te horen. Stukje bij beetje.

INDONESIË 1947

Gekleed in hun mooiste zomerjurken varen Dolly en de zusjes Miny, Annie en Betsy de haven van Jakarta binnen. Precies op de eerste dag van het nieuwe jaar begroeten ze hun nieuwe vaderland. Ze krijgen nauwelijks de tijd om de eerste indrukken te verwerken, want de chaotische aankomst vergt alle aandacht. Er is geen loopplank tussen de wal en het schip, het troepentransportschip *Weltevreden* zal niet aanleggen. Sloepen verschijnen langsij om de jonge vrouwen samen met honderden Indonesische reisgenoten naar de kade te roeien. En alle bagage moet in één keer mee.

Benedendeks breekt lichte paniek uit. Koffers en tassen stapelen zich op en blokkeren gangen en trappen. De twintigjarige Miny, de jongste van het stel, loopt haastig heen en weer om de tassen uit de slaapzaal te halen. Met de rode haarband en pofmouwen ziet ze eruit als een schoolmeisje in plaats van een getrouwde vrouw. Haar schouderlange blonde haar zwiept van links naar rechts. Behendig wringt ze zich tussen de menigte door met de mandoline van haar hoogzwangere zus Betsy boven haar hoofd. In de gang pakt ze ook nog snel de gitaar over van Annie, die moeilijk uit de voeten kan met de bagage. Annie loopt een beetje mank, haar linkerbeen is misvormd door kinderpolio en steekt als een dun paaltje onder haar katoenen jurk uit. De oudste zus Betsy heeft uit voorzorg al een tas met een kleine babyuitzet bij zich. Daar kan ze de eerste maanden wel mee vooruit. Daarna hoopt ze zelf weer kleertjes te kunnen maken, met haar eigen naaimachine die in een kist met andere bezittin-

gen later zal volgen. Hun vriendin Dolly staat netjes opgemaakt bij de stapel tassen te wachten, met haar zoontje Narjo van anderhalf op haar arm. Ze waakt over de bagage die vooral uit praktische spullen bestaat: luchtige kleding, schoeisel, linnen-goed, toiletspullen en veel medicijnen, een paar pennen, naaigerei en schaar, wat foto's van achtergebleven familieleden en een enkel souvenir. Dit is waar ze het voorlopig mee zullen moeten doen.

Voorzichtig dalen de vrouwen af naar de sloep langs zij. Tijdens de oversteek durft haast niemand zich te verroeren, bang dat de heen en weer schommelende sloep zal omslaan. Vlak voordat ze de kade bereiken, komt Miny overeind, klaar om aan wal te klauteren. Ze heeft haar stoffen handtas met het hengsel dwars over haar rug hangen, in haar linkerhand houdt ze een grote tas. Terwijl ze een voet tegen de kademuur zet, steekt ze de vrije rechterhand omhoog naar een paar geüniformeerde mannen. In een vloeiende beweging komt ze omhoog en staat ze als eerste op de kade. Ze dirigeert Dolly en Annie alle bagage stuk voor stuk aan te geven. Narjo zit bij Betsy op schoot te wachten op zijn beurt. Een van de Japanse krijgsgevangenen die als roeiers zijn ingezet, tilt hem op zodra zijn moeder Dolly op de kade staat en geeft hem aan haar. Annie laat zich aan beide armen door twee mannen uit de sloep tillen, want met haar poliobeen mist ze de kracht om zich af te zetten. De zwangere Betsy volgt haar voorbeeld.

Nu ze allemaal veilig aan wal zijn, neemt Miny de tijd om om zich heen te kijken. Aan boord had ze de hele ochtend over de reling gehangen en de rijen palmbomen bewonderd die als een groen lint de grillige kustlijn van Noord-Java omzomen. Op de kade ziet ze alleen een muur van grijze havenloodsen die fel afsteken tegen de blauwe lucht. Het is midden op de dag, de zon brandt. Betsy wappert zichzelf koelte toe met een zakdoek, terwijl ze met haar andere hand zachtjes over haar dikke buik wrijft. Ze is blij weer vaste grond onder haar voeten te voelen, eindelijk verlost van de zeeziekte. 'Ik haal wel wat te drinken,'

oppert Miny, wijzend naar een paar venters die op de kade thee schenken uit grote ketels. Vanuit haar ooghoek ziet ze Dolly lopen met de slaperige Narjo op haar arm. Zijn hoofdje gaat schuil onder de grote groene flaphoed van zijn moeder, die zelf een donkere zonnebril draagt. Dolly tuurt ingespannen naar de binnenkomende sloepen, op zoek naar haar man. Een cameraman legt het tafereel vast. Pas dan valt het Miny op dat er meerdere fotografen rondlopen in de menigte en, aan de schrijfblokjes te zien, ook een aantal journalisten.

Het is druk op de kade; overal staan groepjes mannen bij elkaar te roken naast een berg koffers en tassen. Het zijn bijna allemaal Indonesiërs, die net als Miny's eigen man en zwagers vanuit Nederland naar hun vaderland terugkeren. Ze kent lang niet iedereen. Het gezelschap op de *Weltevreden* bestond uit ruim tweehonderd voormalige studenten en zeelieden, van wie bijna een kwart werd vergezeld door Nederlandse echtgenoten en soms ook kinderen. 'Hooft u ook bij de Indonesische groep?' vraagt een journalist die naast haar opduikt. 'Hoe was de reis? Wat is uw eerste indruk?' Plotsklaps staan er wel vijf jongemannen met opschrijfboekjes om haar heen die in het Nederlands en Engels vragen op haar afvuren.

De aankomst van de eerste groep Indonesiërs die na de oorlog vanuit Nederland naar het vaderland terugkeert is groot nieuws voor de lokale pers. Dat ook Nederlanders hen vergezellen maakt het helemaal bijzonder. 'Bent u als Nederlandse niet bang? Uw landgenoten willen hier zo snel mogelijk weg.' Een journalist wijst naar een passagiersschip dat op het punt staat te vertrekken. Aan de reling staan vooral blanke repatrianten. Het zijn ex-geïnterneerde Nederlanders en Indo-Europeanen, die na de oorlog voor hun eigen veiligheid nog een tijdje in de voormalige Japanse kampen moesten doorbrengen vanwege de oploeiende strijd tussen Indonesische milities en geallieerde troepen. Voor hen heeft de oorlog al veel te lang geduurd. Ze zoeken hun toevlucht in Nederland, voordat de strijd opnieuw losbarst.

In Amsterdam zag Miny het afgelopen jaar schepen met repa-

trianten aanleggen, die vervolgens weer volgestouwd met Nederlandse soldaten naar Indonesië vertrokken, zogenaamd om de orde te herstellen. Miny wist wel beter. Haar moeder die dagelijks *De Waarheid* spelde, noemt het koloniaal machtsherstel. Nederland wil nog steeds de baas spelen in de oude kolonie Nederlands-Indië, ook al hebben de Indonesische nationalistische leiders Soekarno en Hatta op 17 augustus 1945 de onafhankelijkheid uitgeroepen. De Nederlandse regering weigert de Republiek Indonesië te erkennen. Beide partijen doen zich gelden; sommige gebieden zijn in handen van de Republiek en andere delen worden bestierd door Nederland.

‘Maar ik ben nu ook een Indonesisch staatsburger, ik ben met een Indonesiër getrouwd,’ lacht Miny. ‘Ik ben voor de Republiek.’ Voor haar en de andere net gearriveerde vrouwen is het zonneklaar; zij kiezen voor hun man en voor hun nieuwe vaderland. De Nederlandse regering is daar niet blij mee. Die wil het liefst voorkomen dat in eigen land opgeleide mensen naar Indonesië vertrekken om ter plekke de onafhankelijkheidsstrijd te steunen. Dat was de vrouwen al snel duidelijk; het ontmoedigingsbeleid begon al ruim voor hun vertrek uit Nederland. Toen ze maanden geleden een verzoek indienden om naar Indonesië te gaan met hun man, kregen ze van ambtenaren van het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen te horen dat het veel te gevaarlijk zou zijn om hun echtgenoten te vergezellen. De ambtenaren spraken van Indonesische ‘terroristen’, ‘extremisten’ en ‘wilde soldaten’ die blanke vrouwen zouden aanvallen en vermoorden. En of ze zich wel realiseren dat Indonesië kampt met hongersnood en gebrek aan kleding.

Hun vertrek is een paar keer uitgesteld vanwege een tekort aan schepen en omdat Nederland voorrang geeft aan het transport van militaire troepen naar Indonesië. In Indonesische kringen in Nederland horen ze heel andere verhalen. Volgens hun mannen wil Nederland verhinderen dat zij als Indonesiërs een bijdrage leveren aan de opbouw van de Republiek. Maar Miny, Annie, Betsy en Dolly laten zich niet van de wijs brengen. Hun

Nederlandse familie en vrienden steunen de Indonesische onafhankelijkheid en respecteren hun besluit om samen met hun mannen naar Indonesië te vertrekken.

De overtocht is niet bepaald de uitgestelde huwelijksreis die zij voor ogen hebben. Het gaat al fout voordat de *Weltevreden* de haven van Rotterdam verlaat, op die vrijdagmiddag 6 december. Zodra Dolly en haar man aan boord stappen, stuiten ze op de militaire politie. Tarjo wordt meteen naar de mannenzaal gedirigeerd en zij moet met haar zoontje Narjo naar de vrouwenzaal benedendeks vertrekken. 'En de beloofde hut?!' Ze had gedacht samen met haar gezin in een privéhut naar Indonesië te reizen en raakt volledig overstuur. Maar de militaire politie blijft stoïcijns naar het benedendek wijzen. De *Weltevreden* is in de oorlog omgebouwd voor troepentransport, het aantal hutten is beperkt. En die hutten zijn deze reis gereserveerd voor de leidinggevenden van het meevarende leger- en marinepersoneel, en voor enkele welgestelde terugkerende Indische families. Dolly en haar Indonesische reisgezelschap zijn in aparte zalen ondergebracht. Mannen en vrouwen reizen gescheiden en ze moeten genoeg nemen met een eenvoudige slaapplek: een stapelbed zonder matras. Huilend baant ze zich een weg langs koffers op het smalle pad tussen lange rijen bedden op de vrouwenzaal. Alsof het afscheid van haar ouders en jongere zusje al niet zwaar genoeg is, moet ze tijdens de overtocht ook nog haar man missen. 'Hoe moet dat nou? Ik kan toch niet drie weken alleen voor ons zoontje zorgen? Dat red ik niet!' Ze kijkt om zich heen, ze kent niemand van de andere vrouwen. Maar dan ziet iemand háár.

'Dolly! Hier Dol, hier is nog plaats.' Drie jonge blonde vrouwen zwaaien en wijzen naar een stapelbed tegenover hen. Dolly herkent Miny, Annie en Betsy. Ze kennen elkaar via Dolly's man Tarjo. De drie zusjes Kobus en Tarjo hebben weleens samen opgetreden tijdens een van de benefietbijeenkomsten voor de Indonesische gemeenschap in Amsterdam. De zussen zitten boven op een stapelbed, bijna helemaal achter in de zaal. Zij zijn al

helemaal geïnstalleerd. De zussen wisten wat hun te wachten stond, omdat hun mannen Indonesische zeelieden zijn en tijdens de oorlog ook op omgebouwde passagiersschepen hebben gevaren. Daarom zijn ze vroeg aan boord gegaan om een goede slaapplek te kiezen. Dolly veegt snel haar tranen weg, schuift haar eigen koffer onder het stapelbed en installeert zich met haar zoon in het bovenste bed naast de zussen. De oudere vrouw die in het bed onder Dolly slaapt, is ma Hekkelman, de moeder van het drietal. Zij reist met haar dochters mee om zich ervan te verzekeren dat ze goed worden ontvangen in Indonesië.

In alle vroegte verlaat de *Weltevreden* op zaterdag de haven van Rotterdam. Na het ontbijt gaat Dolly met haar zoontje het schip verkennen in de hoop haar man even te ontmoeten. Op het dek ziet ze alleen her en der wat Nederlandse militairen een sigaret roken. Er staat een frisse bries. De lucht is 'buiig bedekt', aldus het scheepsjournaal. 'Kom maar even binnen,' roept een bemanningslid tegen Dolly en Narjo als het begint te regenen. Het blijkt de stuurman te zijn en hij biedt haar een stoel aan. Dolly gaat zitten en neemt Narjo op schoot. Maar lang mogen ze daar niet blijven. Een van de lades schuift door de toenemende deining steeds open en klapt tegen Narjo aan, telkens op dezelfde plek op zijn knie. Voor de veiligheid moeten ze weer terug naar de slaapzaal benedendeks.

Wanneer de *Weltevreden* het Engelse Kanaal nadert wordt het weer steeds slechter. In de slaapzaal praten de vrouwen elkaar moed in. Liggen en slapen, luidt het advies, maar de wind trekt aan tot stormachtig. 'Slingerend schip' noteert de kapitein om vier uur 's nachts. De hoge en lange deining dwingt hem met wisselende snelheid te varen, zware regenbuien belemmeren het zicht. Om kwart over tien 's ochtends krijgt het zwaar stampende schip water over het dek en de luiken. Benedendeks worden de passagiers heen en weer geslingerd. Met dichtgeknepen ogen, kermend van ellende liggen Miny en Dolly bovenin aan weerszijden van het gangpad de braakneigingen te onderdrukken.